

УДК 37 (09) (477)

*Інна Гарбузова,
аспірант Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини*

РОЗВИТОК КООПЕРАТИВНОГО ШКІЛЬНИЦТВА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (20-ті рр. ХХ ст.)

Проаналізовано розвиток кооперативного шкільництва в Наддніпрянській Україні у 20-х рр. ХХ ст. у контексті суспільно-політичних процесів, що відбувалися в зазначений період у країні.

Ключові слова: розвиток, кооперативне шкільництво, Наддніпрянська Україна.

Проанализировано развитие школьного кооперативного обучения в Надднепрянской Украине в 20-е годы ХХ столетия в контексте общественно-политических процессов, которые происходили в обозначенный период в стране.

Ключевые слова: развитие, школьное кооперативное обучение, Надднепрянская Украина.

Development of the school co-operative teaching is analysed in Ukraine in 20th century in the context of social and political processes which took place in this period in a country.

Key words: development, cooperative learning, Dnieper Ukraine.

Передовий історико-педагогічний досвід відповідає завданням, що нині постають перед суспільством, його вивчення позбавляє від необхідності відкривати уже відомі педагогічні істини. Очевидним фактом для педагогів минулого було те, що в духовному, культурному, економічному відродженні держави пріоритетна роль повинна належати вихованню та освіті, що відповідає сучасним тенденціям розвитку суспільства.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що вивчення педагогічних надбань минулого, дослідження і аналіз найважливіших напрямків в історії педагогічної думки принесуть не меншу користь у розвитку сучасної системи освіти, аніж ті чи інші нововведення. Ми зробимо спробу довести це твердження у процесі дослідження розвитку кооперативного шкільництва у Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.

Вивченню історії українського кооперативного руху були присвячені дослідження В. Васильєва, П. Гай-Нижника, О. Двойнікової, В. Марочка, О. Сидорович, К. Філіппова, І. Філь та ін. Окремі питання культурно-просвітницької діяльності кооперативних товариств були предметом дослі-

дження Л. Вовк, Л. Дрогомирецької, О. Дулгерової, Є. Костика, О. Малюти, Н. Побірченко. Діяльність шкільних кооперативів Галичини представлена у праці О. Ковальчук. Метою нашої статті є дослідження розвитку кооперативного шкільництва у Наддніпрянській Україні (20-ті рр. ХХ ст.).

20-ті рр. ХХ ст. в історії педагогічної думки України позначилися суперечливими процесами та перетвореннями. Політика радянського керівництва в галузі науки та культури була спрямована на активні перетворення (ліквідація неписьменності, створення системи народної освіти, формування кадрів нової інтелігенції тощо). Нові культурні перетворення проходили під гаслом будівництва нової, соціалістичної культури, виховання нових людей, здатних успішно будувати соціалізм. Проте до партійного керівництва прийшло багато національно свідомих діячів, що дало їм змогу всередині радянського режиму вести боротьбу за українську державність. Характеризуючи зазначений період О. Сухомлинська визначає такі його особливості: «... офіційно проголошена радянським урядом «українізація» перетворилася в політичній сфері в «націонал-комунізм», а в педагогічній – у створення національної школи в контексті прищеплення національних цінностей разом з класовими цінностями й комуністичною ідеологією, з яких була вилучена етнопедагогічна складова» [4, с. 58–59]. Зазначені процеси мали безпосередній вплив і на розвиток кооперативного руху у цілому та шкільної кооперації зокрема. Українська кооперація, що зародилася у період, позначений активним суспільно-політичним, економічним та національно-просвітницьким піднесенням (II половина XIX ст.) і характеризувалася відносною незалежністю, за радянської влади, вже у 1920 р. потрапила під жорсткий контроль держави [2, с. 92]. Шкільні кооперативи на початку свого існування відкривалися представниками першої інтелігенції, переконаної у незаперечному їхньому значенні для пробудження національної, кооперативної («кооперація» – як вияв самодіяльності організованої спільності народу) свідомості. Я. Юдич на сторінках журналу «Світло» з цього приводу писав: «...Завданням школи на Україні є обрусіння – повна денационалізація української людности. І от в той час, коли школа робить таку руйнуючу роботу серед нашого народу, з того самого народу почали виходити нові парости – потяг до просвіти. Кооперація є ґрунтом, на якому ці парости буйно почали розвиватися» [6, с. 17]. У 20-х рр. шкільна кооперація змінила своє ідейне «забарвлення». Тепер у кооперації вбачали кооперування, як невід'ємну складову соціалістичного виховання, молодий пагін робітничо-пролетарської спільноти, якою керує комуністична партія. На сторінках педагогічної преси з'являлося дедалі більше повідомлень та учительських дописів, що свідчили про неабиякий розмах шкільної кооперативної справи, у них же виразно проступало ідейне ядро цієї справи: «Шкільний кооператив, перш за все, є школа кооперативного (соціалістичного) виховання дітей школою, прищеплення соціалістичної ідеї колективізації, громадськості [3, арк. 132]; «Школа...являтиме

(за правильної організації шкільного кооперативу – І.Г.) собою кооперативну сім'ю і готуватиме молодих членів для нового соціалістичного суспільства» [3, арк. 132]; «Шкільна кооперація є одною з форм диткомруху, шкільна кооперація має велике політичне значення...» [3, арк. 162]; «Стало ясным значіння шкількоопу, яко першого кроку на ленінському «шляху до комунізму»» [3, арк. 133].

Проте, варто відзначити, що, незважаючи на активну захопленість організаторів дитячої шкільної кооперації (переважно учительства) ідеями побудови соціалістичного майбутнього, вона не втратила свого виховного, навчального та розвиваючого потенціалу. Ця проблема, на нашу думку заслуговує особливої уваги. Тому метою нашого дослідження є, передусім, вивчення форм та методів організації шкільних кооперативів у зазначений період, їхніх навчальних та виховних можливостей, а також тих особливих проблем, з якими доводилося зустрічатися їхнім організаторам та шляхів їхнього подолання.

Жодна школа не може існувати відірвано від суспільного життя. Природно, що кооперація, яка у зазначений період охопила майже усі сфери діяльності (споживчі, кредитні, сільськогосподарські (виробничі) кооперативні організації), укорінилася у школі. Шкільна кооперація організовувалася на тих самих засадах, що і «доросла». Основними цілями її діяльності були: постачання предметів шкільного споживання та предметів першої необхідності; сприяння покращенню добробуту (різними шляхами); сприяння збереженості внесків членів кооперативу; усіляке сприяння розумовому та духовному розвитку своїх членів. Для здійснення зазначених цілей кооперативи здійснювали купівлю та продаж шкільного приладдя, підручників, предметів першої необхідності (шляхом організації шкільної крамнички), організовували власну бібліотеку, клуб, влаштовували читання, доповіді, вечори та вистави, організовували при товаристві касу взаємодопомоги. Членами кооперативу могли бути усі бажаючі учні школи, які погоджувалися з її правилами (уставом) та робили вступний та пайовий внески, розміри яких визначалися безпосередньо кожною школою і були доступними для учнів. Управління справами кооперативу покладалося на загальні збори і правління, яке обиралося членами кооперативу і з певною періодичністю (встановленою уставом) переобиралося. Крім того, для спостереження за діяльністю органів управління, перевірки звітності та ревізії справ (перевірка коштів, рахунків, наявності товару тощо) обиралася ревізійна комісія. Кошти кооперативу, що формувалися із пайових, членських внесків, пожертвувань, прибутків від продажу розподілялися на кілька «капіталів» і використовувалися для закупівлі товарів, облаштування бібліотек, організації вечорів, екскурсій та інших заходів, а також для створення каси взаємодопомоги.

Організація дитячого кооперативу – незамінний засіб для виховання самодисципліни учнів, а також розвитку шкільного самоврядування. Його

операції були конкретними та добре знайомими дітям, торкалися нагальних учнівських інтересів, а тому – були близькі їм. Його організація та управління, що мали уже вироблені форми, були знайомі кожному (за зразком місцевих кооперативних товариств), тому легко засвоювалися в процесі діяльності. Доступний та зрозумілий дітям був і ідейний зміст, а саме – значення співпраці, взаємодопомоги, солідарності, рівноправ'я, організованості тощо. Завдяки тому, що кооператив охоплював господарські аспекти життя та давав швидкі наочні результати, він швидко зацікавлював учнів.

Оскільки у 20-х рр. ХХ століття шкільна кооперація стала невід'ємною складовою шкільного життя, то перед освітянами постала низка невідкладних завдань, пов'язаних з її ефективною організацією. Так, одним із основних завдань висувалося гармонійне поєднання діяльності школи і шкільного кооперативу, тобто використання потенціалу останнього у загальній навчально-виховній роботі школи. За численними дописами педагогів із різних регіонів країни [1, 3, 5] робимо висновок про те, що переваги такої форми організації дитячого колективу як шкільний кооператив швидко стали очевидними. Серед них визначимо наступні:

- 1) використовуючи матеріали з роботи шкільного кооперативу школа пов'язує свою навчальну діяльність з безпосереднім життєвим матеріалом (зв'язок теорії з практикою). У діяльності школи кооператив давав безліч можливостей використання дидактичного матеріалу. У листах учителів, які діляться кооперативною практикою читаємо: «... навіть у торговельній роботі можна добре використати (шкільний кооператив – І.Г.), коли відвернути увагу дітей від ефекту самої торгівлі на вивчення питань, з нею пов'язаних. Крім матеріалу для математичних вправ, взятих не з книжки, а з власного досвіду, ... крім матеріалу суспільствознавчого, шкільний кооператив дає низку можливостей загально-освітніх...» [3, арк. 133].
- 2) Охоплення діяльністю у шкільному кооперативі практично усіх учнів школи. Будь-який шкільний кооператив прагнув того, щоб охопити діяльністю усіх учнів школи, з метою досягнення максимального виховного впливу. Учителі-організатори кооперативних об'єднань зауважували: «Ми маємо лише одині випадки негативного ставлення самих дітей до свого шкільного кооперативу. Тому, неповне охоплення кооперацією дітей школи повинно віднести на карб недооцінювання цього питання з боку керівника...» [3, арк. 162].
- 3) Поступове перетворення шкільних крамничок (лавок) в організації, підпорядковані меті об'єднання учнів спільною справою, набуття конкретних умінь та навичок, пов'язаних із організацією торгівлі, виховання таких моральних якостей, як повага до чужої праці, взаємодопомога, організованість, дисциплінованість тощо. У полеміці освітян, представлений у педагогічній пресі, присвяченій проблемі визначення ролі шкільної кооперації та її користі у вихованні учнів, досить гостро звучало питання про «торгаський ухил» шкільних кооперативів [3, арк. 133]. Проте, швидко стало зрозумілим, що при правильній організації шкільного ко-

оперативу «...поступово «крамничка», що на перших кроках кооперативу посідає в його практиці першорядне місце, відходить на другий план, стає допоміжним життєвим додатком, в першу чергу шкількооп стає місцем громадського виховання...» [3, арк. 133]. 4) Ефективна організація дозвілля учнів. Звичайно, діяльність кооперативів не обмежувалася організацією торгівлі. Освітня зазначали, що виховний вплив таких організацій може виявитися найефективнішим лише за умови охоплення ними усіх сфер шкільного життя. «Важливою є організація різноманітних осередків, де кожен міг би знайти застосування своїм індивідуальним особливостям. Екскурсія дає привід до організації гуртка любителів природи, різних колекціонерів. Серед працівників крамниці виникає гурток помічників з продажу. Особливо важливо організувати гурток любителів кооперативної літератури» [5, арк. 20a]. 5) Безпосереднє задоволення потреб школярів у підручниках, художній літературі, шкільному приладді тощо.

Недоліки у діяльності окремих шкільних кооперативів були очевидними та активно обговорювалися на сторінках педагогічної преси. Серед цих недоліків відзначимо такі: організація діяльності шкільного кооперативу, за якої навчально-виховний процес проводився ізольовано від шкільної кооперації, а шкільна крамничка торгувала незалежно від нього; перетворення шкільної педагогічної організації на антипедагогічну крамничку (що розвивало меркантильні нахили та позбавляло її виховного впливу на членів учнівського кооперативу), нерозуміння членами «дорослих» кооперативних організацій ролі шкільних товариств, що в окремих випадках призводило до конкуренції, або дискредитації шкільного кооперативу, неналагоджений облік (рахівництво), відсутність налагодженого керівництва на вищому державному рівні [3, арк. 162].

З огляду на те, що шкільна кооперація набула широкого розповсюдження (за даними Народного комісаріату освіти на 1926 р. кількість шкільних кооперативів сягала близько 3000 [1, с. 1]), вона стала основним питанням для обговорення на пленумі центрального Бюро комдитруху при ЦК ЛКСМ (червень, 1926 р.). Розглянувши питання загального характеру («бути чи не бути» шкільній кооперації) пленум постановив підпорядкувати її безпосередньому керівництву ЛКСМ, визначивши спеціальні комісії в центрі та округах. До складу комісій було притягнуто представників кооперації та соцвиху. Крім того, на пленумі обговорювалася низка питань, таких як: поліпшення стану кооперації шляхом подолання негативних явищ («...невизначеного відношення до кооперації юних піонерів, протиставлення в де-яких випадках шкільного кооперативного руху комуністичному дитячому рухові, захоплення кооперації заможнішими дітьми (надто високий членський внесок), комерційний ухил в діяльності шкільних кооперативів і навіть виступи їх на ринкові в ролі органів конкуруючих з кооперацією дорослих, зловживання кооперативним майном, то що» [1, с. 1]). Серед заходів, спрямованих на покращення стану шкільної кооперації,

прийнятих на пленумі визначимо: обмеження її масштабу та функцій (шкільна кооперація не повинна виходити за межі навчального закладу, до сфери її діяльності повинно входити лише постачання навчального приладдя); заборона міжшкільних об'єднань (мотивувалося тим, що в окремих містах були створені об'єднання, що постачали усі шкільні кооперативи цього міста, вони обслуговувалися найманою силою і являли собою своєрідні «торги», що конкурували з дорослою кооперацією), натомість було запропоновано кожному шкільному кооперативу постачатися окремо; встановлення розміру членського внеску, доступного усім учням. Окремим питанням на пленумі звучало визначення ролі піонерської організації у шкільній кооперації. Було визначено необхідність безпосередньої участі піонерів у шкільній кооперації, більше того, саме на них покладался обов'язок виявляти ініціативу у цій справі, бути зразковими членами, поліпшувати її та сприяти запобіганню зловживань та недоліків [1, с. 3].

Отже, 20-ті роки ХХ ст. позначилися активним розвитком кооперативного шкільництва. Шкільна кооперація постала як ефективна та перспективна форма виховання підростаючого покоління, надання йому практичних умінь та навичок. Активне залучення піонерської організації до її діяльності, безперечно, свідчило про визнання радянським керівництвом її ролі у справі виховання. Насичена партійною ідеологією зазначеного періоду, вона все ж таки, не втратила своїх виховних можливостей, проте згодом набула іншого змісту та форм. Шкільна кооперація – це визначне явище в історії української педагогічної думки, яке не можна оминати поглядом, через його ідейну насиченість та значні навчально-виховні можливості. Тому дослідження подальшого розвитку кооперативного шкільництва на теренах Наддніпрянської України становить перспективу наукових досліджень указаної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнаутов В. Шкільна кооперація на пленумі ЦБ КДР // Дитячий рух. – 1926. – Ч. 7–8. – С. 1–3.
2. Гай-Нижник П. Зародження і занепад української кооперації (кінець ХІХ ст. – 1920 р.) // Київська старовина. – 2003. – № 6.
3. Матеріали щодо обговорення учбових програм для шкіл соцвиху (листи вчителів та газета «Виробнича думка») (лютий 1929 – березень 1929 р.). – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 470. – 194 арк.
4. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
5. Уставы школьных потребительских обществ и список литературы о школьных кооперативах (январь 1919 г.). – ЦДІАК України, ф. 1111, оп. 1, спр. 436. – 30 арк.
6. Юдич Я. Народня просвіта й кооперація // Світло. – 1914. – № 7–8. – С. 17.